

УДК 32.019.51

Світлана ОРЛИК,
д.і.н., професор кафедри історії,
археології, інформаційної та архівної справи
*Центральноукраїнський національний
технічний університет*

РЕФОРМА ЦЕНЗУРИ ДРУКОВАНИХ ВИДАНЬ 1865 р.

Проблеми становлення та функціонування цензури в Російській імперії ставали предметом дослідження сучасних українських вчених: О. Кирієнко [2-3], Л. Коляди [4], С. Орлик [6], В. Савчинського [8], В. Стеценко [9], Н. Щербак [10] та ін.

Усі російські царі для утримання своєї влади розвивали цензурні органи, розширювали їхні повноваження і каральні функції. Зупиняючись на реформі цензури, яка була проведена Олександром II на початку 60-х років XIX ст. [5], важливо звернути увагу на розширенні цензурних вимог до друкованих періодичних видань, книг та на посиленні відповідальності за порушення норм цензурного законодавства щодо періодичних друкованих видань (до періодичних друкованих видань, згідно імперського законодавства, відносилися: газети, журнали, які друкувалися окремими номерами, листами чи книжками; збірники та підбірки творів чи статей різних письменників, котрі видавалися під загальною назвою більше 2-х разів на рік). Зокрема, до цензурного комітету мали надаватися примірники періодичних друкованих видань у визначені строки:

- якщо періодичність не частіше 1 разу на тиждень – перед друком кожного номера;
- якщо періодичність частіше 1 разу на тиждень – за 2 дні до розсилки підписникам або виходу в продаж [5].

За неподання або порушення вищезазначених термінів подання примірників періодичних друкованих видань у цензурні комітети до видавця застосовувалися штрафи до 100 руб.

Міністр внутрішніх справ мав право надавати періодичним друкованим виданням попередження, вказуючи на публікації, які мали проблеми з цензурою. За третім таким попередженням міністр міг призупинити діяльність періодичного видання на термін до 6 місяців або й зовсім зупинити його роботу, направивши відповідне подання до 1-го департаменту Правлячого Сенату. Окрім того, за рішенням суду також була можлива заборона діяльності періодичного друкованого видання, а видавцю чи редактору могло бути призначено заборону здійснювати таку діяльність у будь-якому іншому друкованому виданні строком до 5 років.

Особлива увага приділялася контролю за діяльністю друкарень, літографій, металографій та закладів, котрі виробляли та продавали засоби для тиснення та книжної торгівлі. Якщо періодичні друковані видання реєструвалися в Міністерстві внутрішніх справ шляхом подання заяви і пакету

документів до Головного управління зі справ друку, то друкарні і т. п. заклади мали отримати відповідні дозволи у губернатора. Всі бажаючі мати у власному використанні ручний друкарський станок також мали пройти відповідну реєстрацію у губернатора. За нереєстрацію або порушення порядку реєстрації таких закладів накладався штраф до 300 руб. та арешт до 3-х місяців або позбавлення волі на визначений судом термін.

Визначену кількість примірників усієї друкованої продукції, окрім документів громадсько-побутового призначення (весільні та інші запрошення, преїскуранти, об'яви, візитівки тощо), друкарні та літографії мали надавати у місцевий цензурний комітет, про що їм видавали відповідну розписку. Лише після завершення 3-х денного строку з дати надання такої розписки, при умові що цензурний комітет не надсилав ніяких заперечень, дозволялося випускати у світ такі друковані твори. За порушення цих вимог законодавець передбачав штраф до 100 руб.

На кожному екземплярі друкованої продукції, яку випускали друкарні чи літографії, повинні були зазначатися ім'я і місце проживання засновника друкарні чи літографії, а якщо твір піддавався цензурі – вказувалася інформація про схвалення цензурою. Якщо у цих відомостях виявлялися перекручення чи неправдиві дані – до відповідальної особи застосовувався штраф у розмірі до 50 руб. або позбавлення волі на визначений судом термін.

Основні питання, на які мали звертати увагу імперські цензурні органи, були визначені у «Тимчасових правилах по цензурі», прийнятих у травні 1862 р. [1], цими правилами передбачалася вимога не допускати до друку твори і статті, у яких:

- порушувалася належна повага до вчення і обрядів християнської віри, недоторканість верховної влади і її атрибутів, повага до царської сім'ї, непохитність імперських законів, народна моральність, честь і приватне життя кожного;
- мали місце шкідливі вчення соціалізму і комунізму, котрі закликали до потрясінь і повалення існуючого порядку і встановлення анархії;
- збуджувалася неприязнь і ненависть одного стану до іншого; мають місце образливе глузування над цілими станами і посадами державної та громадської служби.

Особливими правилами цензори керувалися при рецензуванні статей, які стосувалися військової, фінансової, судової тематики, а також усіх напрямків діяльності Міністерства внутрішніх справ.

Слід згадати циркуляр міністра внутрішніх справ П. Валуєва (так званий «Валуєвський циркуляр») від 18 липня 1863 р., направлений до Київського, Московського та Петербургського цензурних комітетів, яким надавалося розпорядження посилити контроль за тим «чтобы к печати дозволялись только такие произведения на этом языке (українській мові – О. С.), которые принадлежат к области изящной литературы; пропуск же книг на малороссийском языке как духовного содержания, так учебных и вообще назначаемых для первоначального чтения народа, приостановить» [12]. Тож з

появою цього злочасного циркуляру україномовні періодичні друковані видання були ліквідовані.

Згодом «Валуєвський циркуляр» було доповнено ще одним таємним розпорядженням Олександра II, підписаним 30 травня 1876 р. (так званий «Емський Указ»), що фактично був спрямований на знищення українства. Згідно цього документа цензурні органи мали суворо слідкувати за всім, що друкувалося українською мовою безпосередньо в імперії, а також за українськими виданнями, які завозилися з-за кордону. У цьому циркулярі було вказано, що «в соображении вредного влияния газеты» заборонити діяльність газети «Киевский Телеграф», а от газету «Слово», яка вірно служить московії, «поддержатъ издающуюся в Галичине, в направлении враждебном украинофильскому газету «Слово», назначив ей хотя бы небольшую, но постоянную субсидию (з боку дописано: «1000 р. из сумм III жанд., в текст заключения не вводитъ, а только иметъ в соображении»), без которой она не может продолжать существование и должна будет прекратиться, (украинофильский орган в Галиции, газета «Правда», враждебная вообще русским интересам, издается при значительном пособии от поляков)» [7, 381–382].

Висновок. Російська імперія вибудовувала і удосконалювала свої цензурні органи віками для того, щоб утримувати владу російських царів і захищати імперські інтереси, плекати великодержаний шовінізм, де переваги надавалися російській нації, а всі інші багаточисельні нації, які входили до складу імперії, дискримінувалися і пригнічувалися. За допомогою цензури включалися режими обмежень і репресій, які застосовувалися до інакомислячих громадян. Глибоке імперське коріння на ґрунті потужної провладної пропаганди та посилення цензури проростає і зараз у мізках сучасних росіян, які віками формували свою націю на імперських традиціях. За допомогою цензури сучасна тоталітарна влада може сформувати інформаційний фільтр, котрий створює вакуум, де не існує легкодоступної інформаційної альтернативи тій пропаганді, яка «збиває з розуму» навіть думаючих людей. Більшість громадян тоталітарної держави психологічно не готові виходити із зони інформаційного комфорту (знаходити альтернативну інформацію, її аналізувати) аж допоки не відчують, як мінімум, фізичного дискомфорту.

Джерела та література

1. Временные правила по цензуре: Закон РИ от 12 мая 1862г. №38270. Полное собрание законов РИ (далі – ПСЗ РИ). Собр.2-е. Отд. 1. Т.37.
2. Кирієнко О. Ю. *Військова цензура в українських губерніях Російської імперії (липень 1914 – жовтень 1917 р.)*: монографія. Київ: Інститут історії України, 2016. 366 с.
3. Кирієнко О. Ю. Загальна та військова цензура в Російській імперії (XVIII – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 2010. №4. С. 83–98.

4. Коляда І. А. Цензурна політика російського самодержавства в «українському питанні» (до історії відносин М. Коцюбинського з органами цензури). *Український історичний журнал*. 2012. №2. С. 58–72.
5. О некоторых переменах и дополнениях в действующий ныне цензурных постановлениях: Закон РИ №41990 от 6 апреля 1865г. ПСЗ РИ. Собр.2-е. Отд. 1. Т.40.
6. Орлик С. Пропаганда облігацій військових позик в Російській імперії на шпальтах газети «Киевлянин» (1916 р.). *Соціум. Документ. Комунікація. Серія: «Історичні науки»*. 2020. № 9. С. 180–199.
7. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р.. Харків-Київ, 1930. 414 с.
8. Савчинський В. Е. Цензурна політика російського самодержавства й українське книговидання. *Український історичний збірник*. 2009. Вип. 12. С. 107–113.
9. Стеценко В. І. Цензурні органи в Південно-Східній Україні. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. 2019. Том 30 (69). №3. С. 34-41.
10. Щербак Н. М. Правові засади діяльності цензурних установ в Україні (XIX – початок XX ст.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2010. 229 с.
11. Циркуляр министра внутренних дел П.А.Валуєва Киевскому, Московскому и Петербургскому цензурным комитетам от 18 июля 1863г. [текст]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B0%D0%BB%D1%83%D1%94%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%86%D0%B8%D1%80%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8F%D1%80 (дата звернення: 12.01.2022).